

आंबा उत्पादन व त्यावरील फळ प्रक्रिया या विषयावर

प्रसंग- कॉर्पोरेट फार्मिंग-करार शेती पद्धतीबद्दल मार्गदर्शन

सन्माननीय व्यासपीठ आणि बंधूनों,

आंब्याचा संपूर्ण जगात नावलौकीक आहे! फळांच्या या महाराजावर प्रक्रिया करून त्याच्या किंमतीत आणखी भर घालून, जर जगापुढे नेता आले, तर ते न्यायचे असे आपण करीत असलेल्या कामाच्या पुढच्या कडीतले काम जैन इरिगेशन कंपनी करते. त्यामुळे साहजिकच आपणात परस्परात एक आत्मीक संबंध आहे. तो बाह्यस्वरूपी असेल किंवा नसेल! त्याचे महत्त्व नाही. परंतु आपण परस्परांशी निगडीत आहोत. मी मगर साहेबांना सांगितले की, हापूस आंबा हे फळ कोकणातल्या फळांचा राजा आहे, आणि तो किती दिवस राजा राहील? हा प्रश्न निर्माण झाला आहे. केवळ त्यावर रोगराई येते म्हणून नव्हे, त्याचे उत्पादन कमी येते म्हणून नाही, त्याची प्रत घटते म्हणून नव्हे, तर आपल्या देशातून इतर प्रांत तसा माल बनविण्याचा खूप जोरात प्रयत्न करीत आहेत. आणि त्यामध्ये त्यांना भरघोस असे यशही मिळते आहे! तसे पाहिले तर ही त्यांच्यासाठी आनंदाची बाब असली तरी महाराष्ट्रात आपल्यासाठी चिंतेची बाब आहे.

मी त्यांना सांगितले की, मी आपल्याला एक रहस्यमय गणित सांगणार आहे, जेणेकरून

तुमचे डोळे उघडावेत, हा उद्देश. आपण हे बघू की जैन इरिगेशन कंपनीने पहिल्या वर्षी कोकणातून प्रक्रियेसाठी किती आंबा घेतला? दुसऱ्या, तिसऱ्या आणि चौथ्या वर्षी किती घेतला? आणि पाच वर्षात सरासरी कोणत्या भावाने आंबा विकत घेतला? आणि त्याच वर्षामध्ये धारवाड आणि बलसाड येथून हाच हापूस आंबा किती प्रमाणात घेतला? कोणत्या भावाने विकत घेतला? दिवसेंदिवस हा ट्रेड कुठे जातो आहे हे आपण त्यातून पाहू. मित्रांनो, ग्राहक हाच खरा राजा आहे! त्यामुळे ते चालते. नाही तर, गेली बत्तीस वर्ष झाली, कॅलीफोर्नियामध्ये संशोधन सुरु आहे आपल्याला अलफानसो डुप्लीकेट तयार करता यायला पाहिजे, म्हणून किंवा बासमती तयार करता यावा म्हणून, बासमती तांदूळ तयार करण्यामध्ये त्यांना बऱ्याच अंशी यश मिळाले आहे, पण अलफानसो बाबत पाहिजे तसे यश मिळालेले नाही.

आपल्या देशाशी त्यांची तुलना करू नका ते आपल्या देशातले लोक वल्ली लोक आहेत, ते निश्चितपणे करून दाखवत आहेत. कर्नाटक आणि गुजराथ या दोन्ही राज्यांमध्ये बरेच मोठे क्षेत्र दिवसेंदिवस वाढतेच आहे. हापूस आंबा काही विशिष्ट टेबलांपर्यंत सीमित राहून जाईल का? म्हणजे जो दोनशे रुपये डझनचा भाव देऊ शकेल, तोच माणूस हा आंबा खार्ईल का? म्हणजे सर्वसाधारण माणसांसाठी तो आंबा कधी उपलब्ध होणार नाही का? असे अनेक प्रश्न शिल्लक राहतात. उत्पादन वाढ होणारच. उत्पादकता वाढवायला पाहिजेच, आपल्या सर्वांचे हे म्हणणे आहे. आपण काय करायला पाहिजे? याचा सारासार विचार आपल्यासारख्या तज्ज्ञ मंडळींनी करावा असे मला वाटते. आम्ही फक्त आपल्याला ते स्टॅस्टीकस् उपलब्ध करून देणार आहोत. कारण महाराष्ट्राशी बांधिलकी ठेवणारी ही कंपनी आहे. आमच्या पाच पिढ्यांपासून आम्ही इथे राहत आहोत. इथेच जन्मलो आणि वाढलो. सर्व जगामध्ये व्यवहार करत असलो तरी अजूनही महाराष्ट्रातच गणले जातो. पण या व्यवसायाला आता पंख फुटत आहेत.

आज आंध्रप्रदेशात गेल्या चौदा वर्षांमध्ये आपण ठिबक सिंचनामध्ये एक हजार कोटी रुपयांचा व्यवहार केला आणि येत्या दोन वर्षांमध्ये आंध्रप्रदेशात १२०० कोटी रुपयांचा व्यवहार ठिबक सिंचनाचा होऊ घातला आहे. महाराष्ट्राने जे चौदा वर्षात केले ते आंध्रप्रदेश दोन वर्षात करू शकला त्यामुळे साहजिकच या कंपनीला जिथे व्यवसाय आहे तिथे गेलेच पाहिजे, जाणे क्रमप्राप्त आहे. म्हणजे आम्ही येथून आमची पाळंमूळं काढून टाकू असे नाही, ती तर ठेऊच, पण ज्या फांद्या असतील, त्या तिथे वाढवता येतील आणि जैन तिथे

गेले म्हणून त्याचबरोबर तिथे त्यांच्यासोबत तंत्रज्ञानही जाणार आहेच!

आज सकाळी मगर साहेबांनी मला विचारले की, “तुम्हाला काय वाटते आमच्याकडे किती आंब्याचे प्रकार असतील?” तेव्हा मी त्यांना सांगितले विद्यापीठात आंब्याच्या किती जाती आहेत हे मला माहित नाही, पण आमच्या संग्रही मात्र किती आंब्याच्या जाती आहेत ते सांगतो, त्यांना मी सांगितले की, आमच्याकडे १३७ आंब्याच्या जाती आहेत, त्यावर ते म्हणाले की, आमच्याकडे ११७ जाती आहेत. एकूण १३७ जातीचे आंब्याची झाडे आपण इथे लाऊन ठेवलेली आहेत. त्यात देशी आणि परदेशी हे दोन्ही प्रकार आहेत. पहिला मॅगो तज्ज मी इस्त्राईल येथून बोलावला होता. करणार तरी काय?

आपले आंबा तज्ज बोलावता-बोलावता मी थकून गेलो, आत्तापर्यंत तुमची भेट होऊ शकली नाही, म्हणून आता सर्वांनी एकत्रितपणे यायचे असे ठरविलेले आहे, त्यामुळेच आज आपण हा मेळावा घेत आहोत. म्हणजेच याचा अर्थ असा की, आपल्या देशातला आंबा तज्ज इतक्या सहजपणे उपलब्ध होत नाही, तेवढ्या सहजरित्या इस्त्रायलमधला आंबा तज्ज इथे येऊ शकतो आणि त्याने त्याच्या स्वतःच्या हाताने गावठी आंब्यावर आटकीन, कॅट या सर्व जाती त्याच्या प्रांतातून आणून ग्राफ केले आहेत, ते आंबे अजूनही इथे आहेत, त्यानंतर वेंगुर्ला येथे संशोधन केंद्र आहे. त्यांचेकडे जाऊन काही वाण आम्ही अक्षरशः विनवण्या करून आणल्या. कारण त्यांना असे वाटते की, आपण आपल्या आंब्याच्या जाती खाजगी संस्थांना कशा द्यायच्या? त्या आंब्याच्या जाती आपण लावल्या आहेत, त्यात काही झाडांना पाच वर्ष तर काही झाडांना सहा वर्ष झाली आहेत.

हे आयोजन केले, ते आपण कशासाठी केले आहे? त्यामागचा माझा हेतू मी आपल्यासमोर मांडतो. माझा हेतू हा होता की, आपल्याजवळ जे आहे ते चांगलं आहे अशा प्रकारचा अल्पसंतुष्टपणा बाळगून चालण्यासारखे नाही. हा विचार विसाव्या शतकाच्या शेवटाला माझ्या मनात होता आणि म्हणून आपण जगाचा अभ्यास केला पाहिजे. जर आपल्याला आंब्यावर प्रक्रिया करायची असेल तर त्यावर कोण-कोणत्या प्रक्रिया केल्या जातात. आंब्यांवर कशी प्रक्रिया केली जाते? सर्वात जास्त आंबा पिकवणारा देश भारत आहे. परंतु, सर्वात जास्त प्रक्रिया करणारा भारत आहे का? तर त्याचे उत्तर नाही असे आहे. हे कसे घडते? प्रक्रिया झालेल्या आंब्याच्या पल्पसाठी इतर कोणताही लहान सहान देश आपल्याला मागे टाकू शकतो. असे का घडते? हा प्रश्न मला सतत भेडसावत राहतो.

एक गोष्ट माझ्यासमोर प्रकर्षाने येते की, आपल्याकडे एकाच विषयाचे जे तीन अंग

आहेत त्यामध्ये कुठेही एकसूत्रीपणा नाही म्हणजेच एकात्मिकता नाही, एक विचार नाही. केवळ एक विचार नसता, एकात्मिकता नसती तरी चालले असते. आम्ही आमच्या पद्धतीने करतो. तुम्ही तुमच्या पद्धतीने करता. तुम्ही असे समजता की, आपण खूप चांगले काम करतो, आपल्यापेक्षा पृथ्वीवर कोणीच चांगले काम करत नाही, तसे आम्हीही समजतो. (हशा...) पण ज्या शेतकऱ्यासाठी तुम्ही काम करता, ज्या शेतकऱ्याचा माल घेऊन आम्ही प्रक्रिया करतो. तो मात्र ह्या दोघांसाठी कॉमन आहे. तर तो शेतकरी आणि तुम्ही आम्ही असे आपण सगळे मिळून जर एकत्रितपणे काम करू शकलो तर उद्भवणारी परिस्थिती आपण निश्चितच बदलू शकतो असा माझा विश्वास आहे. तसे उदारीकरण जरी व्यवहाराचे आणि उद्योगाचे झालेले असले तरी विचारांचे झालेले नाही. हा दुर्दैवाचा भाग आहे. अजूनही आपल्याला असे वाटत असते की, खाजगी म्हणजे ‘खाजगीच’ आहे!

माझे आता इतके वय झाले आहे तेव्हा माझ्या मनात असा विचार आला की, पाच-सात वर्षांनी काय सांगता आपले काय होईल? केव्हाही आपल्याला जावे लागेल! तुम्ही मला सांगा हे सर्व आपण वर घेऊन जाणार आहोत का? नाही घेऊन जाणार! इथे एवढी आंब्याची झाडे लावलीत, संशोधन कार्य सुरु आहे. हे तर सर्व इथेच राहणार आहे. मग हे सर्व कोणासाठी आहे? माझे काय व्हायचे असेल ते होऊ दे. परंतु ही जी संपत्ती आहे ती देशाची संपत्ती आहे आणि आपण जे करता तेच इथेही घडते आहे, असे असताना Why can't we look in to that same direction, rather than differently if not apposite.

मला आठवते की, या आंब्याच्या संशोधनाच्या कामानिमित्ताने इस्त्राईलच्या एका तज्ज्ञ माणसाला आणून त्याला मी साडेसातशे डॉलर प्रतिदिन असा मोबदला दिलेला आहे, त्याचे नाव शॉलॉप असे आहे. मला सांगा साडेसातशे डॉलरमध्ये आपल्या सगळ्या विद्यापीठाचा एका दिवसाचा पगार सहज निघत असेल? मी तेवढे पैसे दिले, कारण मला कामाची खात्री होती. माझ्या मनात एक पक्का विचार आहे तो तुम्हाला सांगतो, पाच परदेशी व्यक्तींची बरोबरी एक भारतीय एकटा करू शकतो! (टाळ्या) हे समीकरण मी परदेशी व्यक्तींनासुद्धा सांगतो आणि ते मान्यही करतात, असे असतानासुद्धा आपण परस्परांना सहकार्य करीत नाहीत, स्वतःहून, प्रोअॅक्टीव्ह होऊन कामं करत नाहीत म्हणून आपण मागे पडतो. इस्त्राईलसारखे आकारमानाने लहान असणारे देश, दुसरे मौलिक असे काहीही नसताना आर्थिकदृष्ट्या आपल्यापुढे झेप घेतात. आपण मात्र कर्ज बाजारीच राहतो. शेतकरी, कृषी विद्यापीठे आणि शेतमालावर प्रक्रिया करणारे कारखानदार हे परस्परांना पूरक पोषक

असूनही परस्परंशी संवाद साधत नाहीत. हे तिघेही आपआपल्या बेटांवर बसून असतात. त्यांच्या या अलिप्ततेमुळे ‘फक्त स्वतःचेच पाहू या’, अशा आत्मकेंद्रीत वृत्तीमुळे आपला देश आर्थिक साम्राज्य उभे करू शकत नाही.

मला कळकळीचे आव्हान करायचे आहे की, आपलं हे स्वतःहून स्वतःसाठी आखून घेतलेलं तथाकथित मोठेपणाचं वर्तुळ आपण भेदायला हवे, त्याशिवाय तरणोपाय नाही. तुमच्याजवळ जे असेल ते तुम्ही मुक्तपणे इतरांना उपलब्ध करून द्या. इतरांकडचे जे आहे ते मुक्तपणे स्वीकारा. शेतकऱ्यांसाठी जे जे काही चांगले, भरीव, सकस करता येईल, त्याबाबत जास्तीत जास्त विचार करा-कृतीही करा! चाळीस कोटींची गुंतवणूक केली त्यावेळी मी स्वार्थीपणाचा विचार केला का? तुम्ही असे का वागता? आपण आपली शेती, आपले घर, आपले ऑफिस, आपला विकास यापलीकडचा विचार करायला तयार नसतो.

फक्त स्वतःचा नफा, तोटा हेच आपण पाहतो. ज्यावेळी समस्या येतात, त्यावेळी आम्ही जगभर फिरतो. ज्यावेळी हापूस आंब्यामध्ये स्पॉन्जीटिश्यूची समस्या पुढे आली, त्यावेळी मात्र आम्ही कुठे धाव घेतली असेल तर इंटरनेटवर. इंटरनेटवर बरीच शोधाशोध केल्यानंतर तुमच्यापैकी दोन लोकांची नावं त्यातील आर्टिकल्समध्ये मिळाली. आणखी दोन तज्ज्ञांना बोलावण्याचा प्रयत्नही केला. तुमच्यातील चौधरी नावाचे एक जळगावचे गृहस्थ आहेत. विद्यापीठात असताना त्यांना शक्य झालं नाही, निदान आतातरी ते आमच्याकडे येतील, अशा अपेक्षेने आम्ही त्यांना बोलावले होते.

तुमच्यापैकी काही सेवानिवृत्त लोक इकडे-तिकडे कामाच्या शोधात असतात, सुरुवातीला आपल्याकडे गुंजाटे साहेब आले होते. त्यांनी तर पहिला सल्ला दिला, ‘तुम्ही इथे आंबा लावूच नका’. त्यांचे मत फार काही चुकीचे होते असे नाही. त्यात थोडेफार तथ्यही होते. मला ते दृश्य आठवतं. नामदेवराव महानोर, मी, गुंजाटे साहेब तिथे उभे होतो. १६० फूट उंच टेकडीवरून. मी आमच्या ट्रॅक्टर ड्रायव्हरला, ट्रॅक्टर खाली आणायला सांगितला. आता भाऊ सांगातात तर नाही कसे म्हणायचे? त्याने स्वतःचा जीव मुठीत घेऊन ट्रॅक्टर खाली आणायला सुरुवात केली. काही क्षणापुरता तर असे वाटले की, आता...या क्षणी नक्कीच ते ट्रॅक्टर उलटे पडून त्या ड्रायव्हरची जीवनयात्रा संपते की काय? सर्वांच्या अंगावर शहारेही आणणारा तो विलक्षण क्षण होता.

ट्रॅक्टरच्या मागे नांगर असल्याने तो जमिनीत रुतून चालेल असे अपेक्षित होते, परंतु रस्त्यात दगड लागल्याने नांगर हॅड्रालिकमुळे आपसूक उंचावला व ट्रॅक्टर सरळ टेकडीच्या

पायथ्याशी येऊन ठेपला, मध्ये उलटला नाही. अनर्थ टळला. त्या टेकडीवर खडे खोदले गेले. आंबे लावण्यात आले. खरं म्हणजे टेकडीवर तसे आंबे लावता येत नाहीत. एक तर त्याला टेरेसिंग करावे लागते, पण मला त्याबाबत आधी काहीच माहीत नव्हतं. मला ते सर्व जाणून घ्यायला पुरेसा वेळही नव्हता. तुम्हा तज्ज्ञमंडळींना विद्यापीठातून बोलवायचे म्हणजे साहेबांची परवानगी काढावी लागते आणि त्याचे काहीतरी साठ टक्के पैसे आम्ही भरले पाहिजे, वगैरे वगैरे बऱ्याच नियम आणि अटी आहेत, पण त्या सर्व बाबी करत बसायला मला वेळ कुठे होता? ही सर्व आंबा बाग तयार झाल्यावर एकदा गुंजाटे साहेब माझ्याकडे आले होते, बाग पाहून त्यांना मनस्वी आनंद झाला. कारण सुरुवातीच्या काळातील त्या ठिकाणी आंबे लावण्यासारखी योग्य जागा आणि व्यवस्था नसतानासुद्धा आम्ही त्याठिकाणी व्यवस्थित झाडे लावून वाढवली होती.

अशा परिस्थितीत जून महिना तोंडावर आला, मला सात जूनच्या आत आंबा लावायचा असेल आणि ती माझी तातडीची गरज असेल तर अशावेळी मी काय करायचे? आंबा, केळी, पेरू, सीताफळ आणि आवळा. या फळांवर, आपल्या कंपनीत प्रक्रिया केली जाते. प्रोसेसिंगच्या दृष्टीने आंब्याचे उत्पादन हा त्यातील फारच महत्त्वाचा विषय आहे. भविष्याच्या दृष्टीने या विषयात जर आपल्याला हात घालायचा असेल, तर ते गरजेचे आहे एक टेबल व्हरायटी म्हणून हापूस जर तुम्ही सीमित ठेवणार असाल, तर त्याच्या भविष्याला तुम्ही लगाम घालत आहात हे लक्षात ठेवा. एकतर आधीच वेगवेगळ्या प्रांतातून त्यावर आघात होत आहेत. दुसरे असे की, आपण त्याला प्रक्रियेच्या दृष्टीने जास्त तयार करणार नसू, त्याबद्दल जर विचार करणार नसू तर, आणखी मोठे प्रश्न निर्माण होतील, म्हणून त्यादृष्टीने काही विचारविनिमय होणे आवश्यक आहे.

प्रक्रिया करायची म्हणजे नेमके काय करायचे? तर सुरुवात येथून होईल. आंबा झाडावरून खाली कसा उतरवायचा? त्यानंतर तो इथे कसा पोहचता करायचा? हा दुसरा प्रश्न आहे. इथे पोहोचल्यानंतर आंब्याला कसे पिकवायचे? हा तिसरा प्रश्न आहे, पिकवल्यानंतर त्यावर प्रक्रिया कशी करायची हे काम कारखान्याचे जरी असले तरी त्यातही अनेक समस्या निर्माण होतात. मला असे वाटते की, मागील वर्षी एकूण व्हेस्टेज जवळजवळ २६ टक्के होते, यावर्षी तेच प्रमाण १८ टक्क्यांवर आले आहे. हापूसचा काही माल आम्हाला फेकावा लागला, कारण त्यावर पिकवण्यासाठी योग्य पद्धत विकसित झाली नव्हती. अठरा टक्के जरी फेकले गेले, तरी त्या अठरा टक्क्यांची किंमत मला मोजावी लागते. तेव्हा ही परिस्थिती जर मला टाळता आली, तर ते सगळ्यांच्याच हिताचे होणार आहे.

मित्रांनो, मलाही तीच स्पर्धा लागू आहे जी शेतकऱ्याला लागू आहे. म्हणून मला असे वाटते की, it is time now, that we hang together, otherwise we will be hanged separately. म्हणजे आता आपण सर्वांनी मिळून एकत्र काम केले पाहिजे आणि तसे करायचे नसेल तर मग आपण गळफासाला जाणार आहोतच, कदाचित वेगवेगळे जाऊ. तुम्ही तुमच्या पद्धतीने जाल. आम्ही आमच्या पद्धतीने. शासनाने तुमचे अनुदान बंद केलेले असेल, तेव्हा तुम्ही आमच्याकडे याल, आणि तोपर्यंत एकूणच परिस्थितीने विचित्र रूप धारण केलेले असेल.

आपल्या भारतात ७३ फळांवर प्रक्रिया करणारे कारखाने आहेत, त्यापैकी ६३ कारखाने बंद आहेत. तीन आजारी स्वरूपात सुरु आहेत. फक्त पाच कारखाने जेमतेम सुरु आहेत. माझ्या कारखान्यातसुद्धा आजही ना नफा ना तोटा अशी परिस्थिती येणार आहे. सात वर्षांनंतर पस्तीस कोटी रुपयांचा तोटा सहन करून माझा फळ प्रक्रियेचा व्यवसाय उभा आहे. जर तुमचा कोणी शत्रू असेल आणि त्याने जर तुम्हाला सल्ला मागितला की, ‘मला फळ प्रक्रियेचा कारखाना टाकायचा आहे’, त्याला, ‘होय’ म्हणा (हशा) आणि मित्र असेल तर मात्र त्याला ‘नाही’ हेच सांगा! (टाळ्या...) आणि आज महानोर दादांना जरी कोणी विचारले तरी ते हेच उत्तर देतील. कारण त्यांना माझ्या त्या व्यवसायाची पूर्ण माहिती आहे.

माझ्या मनात आले की, अँग्रीकल्चरल कॉलेज उघडावे. तेव्हा मला काही लोकांनी सांगितलेही की, तुम्ही हे काही करू नका, कारण त्यांची प्रोसीजर, त्यांच्या साहेबांची कार्यपद्धत वगैरे तुम्हाला पटण्यासारखी नाही. तेव्हा मी त्या विषयासंबंधीचा अधिक शोध घेतला आणि माझ्या लक्षात आले की, ते खरोखरच माझ्या स्वभावाला मानवण्यासारखे नाही. कारण काही गोष्टी कटू असल्या तरी सत्य असतात. सरकार या संस्थेशी कमीतकमी संबंध असलेले केव्हाही चांगले! त्यांच्याजवळ जावे पण ऊब मिळेल एवढेच, फार जवळ गेले तर चटके बसणारच! (हशा).

माझ्या विचारांचा पुढचा टप्पा होता, अँकेडमीकमध्ये संशोधन केंद्राचे पदव्युत्तर कॉलेज सुरु करावे. म्हणून मी कृषी विद्यापीठांना तीन वेळा पत्र पाठविले की, तुम्ही अँग्रीकल्चर विभागासाठी मंजूरी द्याल का? त्यावर महाराष्ट्रातल्या एकाही कृषी विद्यापीठाचे उत्तर आले नाही. या पत्रव्यवहाराच्या काळात मी आणखी तीन पत्रं महाराष्ट्राबाहेर पाठवली होती. मद्रासला, हैद्राबादला आणि धारवाडला आणि धारवाड विद्यापीठाचे प्रतिनिधी तीनवेळा

आमच्याकडे येऊन सर्व पाहून गेले, व्हॉईस चॅन्सलरने पत्रही पाठविले. त्यांचे अंतिम उत्तरही आले आहे की, कार्यालयीन औपचारिकता असेल ती पूर्ण करून घ्यायला सांगितली आहे. अशा प्रकारे महाराष्ट्रा बाहेरच्या एका विद्यापीठाने आमच्या जैन इरिगेशनला पी.एच्. डी करिता संशोधन केंद्र म्हणून मान्यता दिली आहे? (टाळ्या...)

खेदाने नमूद करावेसे वाटते. आपल्या महाराष्ट्रातील विद्यापीठाने ते केले नाही, यावरून आपण आणि आम्ही कुठे उभे आहोत? याची कल्पना येते. मित्रांनो, हे योग्य आहे का? प्रेरणादायी आहे का? तिकडचे दोन विद्यार्थी आमच्या संशोधन केंद्रात आधीच पीएच्.डी.च्या संशोधनात मग्न आहेत. मद्रासचे दोन, आंध्रप्रदेशचे दोन आणि गुजराथचे दोन लागतील. शिवाय मध्यप्रदेशचे दोन लागतील. सर्वात शेवटी महाराष्ट्राचा नंबर लागेल का? आणि मी त्याची जबरदस्ती तरी का म्हणून करून घेऊ? फार तर मी पुन्हा एकदा तुम्हाला पत्र पाठवू शकतो, याउपर मी काही करू शकत नाही. अर्थात ते पत्र मगर साहेबांपर्यंत पोहोचले की नाही तेही मला माहिती नाही, कारण एखाद्या विभागप्रमुखांनी ते जर रोखून ठेवले असेल तर त्याची मला कल्पना नाही. पण एक आहे की, या विषयामध्ये प्रामाणिकपणे काम केले पाहिजे, आम्हाला जे काही प्रश्न पडतात त्याची उत्तरे शोधली पाहिजेत, हाच त्यामागील हेतू आहे.

मला इथे डायबॅक दिसला आणि महानोर दादांना दिसला तेव्हा मी महानोर दादांना विचारले की, ‘तुम्ही मला हा डायबॅक शब्द बऱ्याच वर्षांपूर्वी सांगितला होता. तुमचं वाक्य मला आठवतं तुम्ही म्हणाला होता. “भाऊ तिथे मोसंबीला डायबॅक येऊन गेला“. पण मला त्यावेळी डायबॅकचा निश्चित अर्थ माहिती नव्हता. त्यावेळी विचारणाही केली की या रोगावर काही औषधांचा शोध घेतला आहे का? भक्कम असा काही उपाय सापडला आहे का? मला ‘नाही ‘ असे उत्तर मिळाले. त्यामुळे मी असा विचार केला की, आपल्या संशोधन केंद्रात फक्त ‘डायबॅक‘ या विषयावर तीन वर्षे संशोधकाने खूप अभ्यास करायचा, संशोधन करायचे. डायबॅक याच विषयावर पीएच्.डी. करायचे. जगात त्या विषयावर जे जे साहित्य उपलब्ध असेल ते त्या विद्यार्थ्यांना शोधून काढू दे, त्यात काही समाविष्ट करायचे असले तर आपण तेही करू.

ऑर्गेनिक मॅनुअलच्या बेसवर जर आंबा घ्यायचा ठरवला तर त्या विकासाची तुलना केमीकल्स फर्टिलायझर्स सोबत कशी होऊ शकेल? हा दुसरा महत्त्वाचा विषय आहे. पोस्ट हार्वेस्टमध्ये आपण काय करायला पाहिजे? याचाही विचार आपण करायला हवा. ‘रायपनींग’

हाही एक मोठा विषय आहे की, त्या विषयातही एक दोन संशोधकांना पीएच्.डी. करता येईल. त्याच्या पद्धती काय आहेत? त्याचे व्हेरिएशन काय आहे, त्याचे मेकॅनिझम काय आहेत? अनेक समस्या त्यात आहेत. तर वेगवेगळे असे विषय समोर ठेऊन त्यात खूप अभ्यास होण्यासारखा आहे. आपण जर एकत्रितपणे असे करू शकलो तर मला असे वाटते की, ज्या शेतकऱ्यासाठी, ज्याच्या नावावर आपण सर्व लोक मोठे झालो आहोत, त्याला कृतज्ञतेने काहीतरी परतफेड केल्यासारखे होईल. तो आपला कॉमन केंद्रबिंदू असल्यामुळे आपण गांभीर्याने विचार करावा एवढीच, पण कळकळीची विनंती.

जय हिंद! जय महाराष्ट्र!